

6. srpna 2021 7:22 **Esej** **Názor**

Náckové, neoliberálové, genderisté a neomarxisté na každém kroku aneb nezjevné příčiny polarizované společnosti

JAKUB RÁKOSNÍK

Odlišné zkušenosti a interpretace štěpící společnost nejsou žádným českým specifikem. Foto: Gabriel Kuchta, Deník N

Shoda v názorech není nutná. Nepochybně není ani žádoucí. Jednotlivé společenské skupiny však musí být schopny spolu vést dialog. To je možné jen tam, kde oponent je chápán jako názorový soupeř s odlišnými zájmy, a nikoli jako nepřítel. Se soupeřem se lze pokoušet o rozumný kompromis, nepřítel nezbývá, než eliminovat píše v eseji historik Jakub Rákosník.

Populární prostředí sociálních sítí prohlubuje sklon lidské mysli k pohodlí. Myšlení bolí a unavuje. Používání pojmových zkratk zdánlivě šetří čas. Označení „náckové“, „neoliberálové“, „genderisté“, „neomarxisté“ apod. nás provázejí na každém kroku. A ti, kdo je vyslovují, chtějí v ostatních vzbudit dojem, že se samo sebou rozumí, co ten který pojen znamená.

Způsob využívání těchto zkratk se řídí stále stejným principem. Nejprve se vytvoří nálepka. V druhém kroku se vyberou extrémní důsledky či postupy pro její definování. Je přitom žádoucí, aby takové důsledky odmítala naprostá většina populace. A v posledním kroku se nálepka přidělí určitému adresátovi, který přitom může takové krajnosti odmítat úplně stejně jako většina ostatních lidí.

Jste síť

Přečtěte si také

Vážíte si příslušnosti k národu a vlasti? Postačí poukázat na výstřelky šovinismu, abyste mohli být označeni za potenciální náckovské nebezpečí. Oceníte trh jako užitečný organizační nástroj produkce? Stačí ukázka pár příkladů hrůz, které tržní řád dokázal zplodit v oblastech globálního Jihu, abyste si zasloužili nálepkou zaslepeného neoliberalá. Zpochybnit přirozenost kulturních rolí mužů a žen, neřku-li ochotu reflektovat lidskou sexualitu jinak než v binárních pojmech mužnosti a ženskosti, to je záruka pro vysloužení si nálepky „genderista“. Odtud zpravidla bývá snadná a krátká cesta i k nálepce

neomarxista, zvláště propojíte-li otázky pohlaví s nápadnou diskriminací na pracovním trhu.

Rozdělená společnost

Rozdílnost zájmů a odlišnost individuálních perspektiv patří k podstatě občanství a liberální demokracie dokáže být užitečným nástrojem pro soužití jejich nositelů v rámci jednoho politického společenství. Demokratický mechanismus však toto dokáže jen za předpokladu existence sdíleného pocitu jisté míry sounáležitosti či solidarity v původním latinském smyslu „utuzovat“ či „držet pohromadě“.

Chrlím-li bezmyšlenkovitě na své názorové oponenty nálepky tohoto typu, činím demokratickému uspořádání medvědí službu. Tyto pojmy totiž popisují okolní svět způsobem, jenž mezi občany vykopává hluboké příkopy a napomáhá šíření rozdělení na my a oni. Jeden druhému se stává existenciálním ohrožením a v takovém prostředí se jen těžko vede věcná debata, která je pro fungování demokracie nepostradatelná.

Milton proti davu: Co nám o intelektuální svobodě a cenzuře říká staletí stará zkušenost?

Přečtěte si také

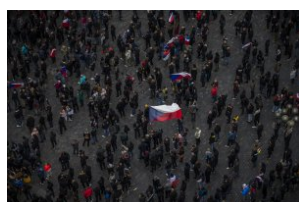
Fenomén rozpolcené společnosti se stal během posledního desetiletí hojně reflektovaným. A česká společnost v tom není nijak výjimečná. Volby či výsledky referend v různých zemích obnažily rozpory mezi liberálními kosmopolity z metropolí a jejich konzervativně orientovanými spoluobčany z menších měst a venkova.

Nedávný sociologický výzkum agentury STEM, Masarykovy demokratické akademie a Friedrich-Ebert-Stiftung nazvaný **Jedna společnost – různé světy**, ukázal, že v České republice snad ještě není tak zle. Jeho diagnóza nepotvrdila existenci nesmiřitelných táborů v české společnosti, byť riziko fragmentarizace výzkumníci považují za přítomné. Jejich rozhovory s občany totiž odhalily široce sdílený pocit, že politika přestala zastupova

kolektivní zájem a chybí jasnější vize budoucnosti.

V souladu s výše uvedeným výzkumníci uzavírají svou práci následujícími slovy: „Všechna nejkontroverznější témata si žádají další systematické zpracování a pečlivější a hlubší pokrytí. Hojná jednoduchá schémata a zkratky (‘Odpůrci uprchlíků jsou všichni xenofobové’; ‘Lidé, podle kterých rok 1989 nebyl jednoznačně změna k lepšímu, chtějí zpátky autoritářství’; ‘Lidé, kteří jsou skeptičtí vůči EU, si neváží hodnot, jako je mír nebo spolupráce’) neodpovídají mnohohrstevnaté realitě a vedou k převaze nekonstruktivního konfliktu a distance ve společenské debatě.“ Je zjevné, že nálepkování a přijímání zjednodušených schémat nejsou výsadou některé skupiny obyvatel nebo že se striktně neodvozují od dosaženého vzdělání.

V současných debatách obvykle uniká dlouhodobý a široký kontext, ze kterého tato situace vzešla. Z uvedeného výzkumu příznačně vyplývá, že ti, kteří zapadají do kategorie pozitivních (proti kritickým a názorovému středu), si soudobou fragmentarizaci vysvětlují především nedostatkem vzdělání a kritického myšlení.

Unikátní studie hledá lék na štěpení společnosti. Postoje k migraci i Romům jsou projevy, ne příčiny

Přečtěte si také

K tomu výzkumníci doplňují: „Společnost tím (*lidé s pozitivními postoji, pozn. aut.*) do určité míry dělí na ty, kteří světu rozumí a hodnotí ho těmi správnými měřítky (sebe), a ty ostatní, které je třeba dovzdělat, načež podle nich příkopy zmizí. Zjevně jim tak chybí pochopení pro to, že postoje ke společenským otázkám mohou vyvěrat také z odlišných životních zkušeností a postavení ve společnosti, respektive odlišné interpretace nebo vyhodnocení týchž informací. To tvoří jeden z klíčových poznatků celého výzkumu, poněvadž právě od něj se řada dalších nepochopení automaticky odvíjí.“

Je-li tento závěr adekvátní, pak nejde o žádný kognitivní problém, nýbrž politický. Není jej možné řešit osvětlením poučením o pravdivých stanoviscích. Právě v tom patrně tkví

úspěch prezidentova bonmotu o „pražské kavárně“. Vystihuje ani ne tak socio-ekonomický či třídní konflikt uvnitř společnosti jako spíše epistemologickou nadřazenost, tedy implicitní přesvědčení o tom, kdo stojí „na správné straně dějin“, a ochotu poučit nevědoucí. A pokud to nejde, otevřeně jimi pohrdat. Odtud je už jen krůček k nálepkování Kdo stojí proti kavárně? Koblihy? Boomeři?

**Je snazší hádat se o sloup než řešit důchodovou reformu.
Kulturní války jsou úhybný manévr, říká Hesová**

Přečtěte si také

Odlišné zkušenosti a interpretace štěpící společnost nejsou žádným českým specifickým, nýbrž jsou patrné napříč atlantickým světem a vykazují v různých zemích určité podobnosti, včetně volebního chování jednotlivých skupin. Proto, nijak překvapivě, je i příčinnost provázána. Nejsou převoditelné na naše oblíbená výkladová kliše, že zlomyslň Klaus něco provedl, nebo Zeman, nebo Kalousek, nebo Babiš, nebo komunisti... v závislosti na světonázorových inklinacích konkrétního mluvčího, který interpretuje fragmentarizaci soudobé české společnosti.

Příchod postindustriální společnosti

Počátek příběhu oslabování sounáležitosti společností atlantického světa, jež se tak podivuhodně dokázaly semknout a stabilizovat díky zkušenosti velké hospodářské krize třicátých let a následné druhé světové války, sahá přinejmenším půl století zpátky. Právě na přelomu šedesátých a sedmdesátých let začaly být v západních společnostech stále patrnější strukturální změny, jež obecně označujeme jako přechod k postindustriální společnosti.

Západ byl tehdy stále silněji konfrontován s úpadkem domácí průmyslové výroby a jejím přesouváním do jiných lokalit s lacinější pracovní silou, což usnadnil rozvoj dopravy i uvolnění finančních toků napříč světem.

V bývalém průmyslovém srdci USA, dnes označovaném za „Rezavý pás“, táhnoucím se na západ od New Yorku až k velkým jezerům, zmizela do poloviny devadesátých let třetina pracovních míst v průmyslu. Jestliže v anglické uhelné těžbě po druhé světové válce bylo zaměstnáno na tři čtvrtě milionu horníků, v roce 1990 jich zbývalo už jen zhruba 50 tisíc.

Fordistický model zaměstnanosti, založený na racionalizované dělbě práce uvnitř průmyslových podniků vyrábějících laciné standardizované zboží pro masovou spotřebu, se začal rozpadat. Skupiny svázané s tímto typem výroby – dělnické modré límečky a tovární bílé límečky – začaly být existenčně ohroženy. Nízká nezaměstnanost a stabilita zaměstnání se staly písní minulosti.

Postfordistický režim zaměstnanosti se v rámci globální soutěže musel nevyhnutelně zač spoléhat na inovaci a vyšší technologickou náročnost, jinak by neobstál v konkurenci zemí s levnou pracovní silou. S tím se pojil úbytek uplatnění pro nekvalifikovanou pracovní sílu na Západě. Následně tak došlo k rozmachu flexibilních atypických forem výkonu závislé práce spojených s vyšší mírou nejistoty. Příznačná mohou být v tomto směru německá čísla: Zatímco v roce 1970 mělo 83 % veškeré závislé pracovní síly stálé místo na plný úvazek, v polovině devadesátých let to bylo již jen 67 % s dále klesající tendencí.

Neméně závažný je regionální rozměr této transformace. Paul Collier ve své nedávné knize *Budoucnost kapitalismu* (Argo, 2020) ukazuje na příkladu Velké Británie, jak posiluje proudění obyvatel ze severu na jih, do londýnské aglomerace, jejíž ekonomická dominance rychle vzrůstá. Zatímco v roce 1997 tvořily britské regiony úhrnem 4,3× větší ekonomiku než Londýn, v roce 2015 činil tento rozdíl už jen 3,3násobek. Je to obecný trend soudobých postindustriálních ekonomik prohlubující ekonomické i politické napětí mezi centrem a periferií.

**Oxfordský profesor: Přichází smrt člověka ekonomického.
Chamtivost je odepsaná**

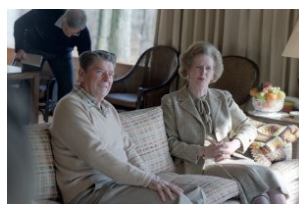
Přečtěte si také

Nejvýznačnějším odkazem sedmdesátých let však byla především tzv. terciarizace vyspělých ekonomik vyznačující se růstem významu (z hlediska zaměstnanosti i tvorby HDP) sektoru služeb oproti zbývajícím dvěma sektorům, tedy produkci surovin a zpracovatelskému průmyslu.

Dlouhodobé důsledky těchto procesů dobře vystihl Petr Pavlínek, když v roce 1997 napsal: „Tyto ekonomické změny byly doprovázeny změnami spotřebního chování, fragmentací spotřebního trhu, ekonomickou polarizací společnosti, politickými změnami (růst konzervatismu), stagnací reálných příjmů, kulturními změnami (postmodernismus) a celkovou transformací kapitalistické společnosti ve vyspělých zemích.“

Právě ona politická změna nás na tomto místě zajímá především. Ve třicátých a čtyřicátých letech, po zkušenosti s velkou hospodářskou krizí a druhou světovou válkou, byl reakcí dělnictva, které tehdy představovalo klíčový segment zaměstnanosti v průmyslových zemích, příklon k levici. V důsledku toho i tradiční pravicové strany ve svém programu ochotně akceptovaly řadu požadavků týkajících se expanzivní sociální politiky a ekonomického intervencionismu státu.

V poslední čtvrtině 20. století již začala převažovat zaměstnanost v terciéru. Bílé límečky : sektoru služeb, což jsou povolání ze své podstaty mentálně více individualistická, na ekonomickou stagnaci sedmdesátých let reagovaly naopak příklonem k tzv. nové pravici, j: dnes stále častěji označujeme jako neoliberální.

Kvůli nejlevnějšímu zboží obětujeme stabilitu společnosti i celý ekosystém planety

Přečtěte si také

Výstižně tento proces, který západní země zažily o více než desetiletí dříve než některé země středovýchodní Evropy (včetně České republiky), shrnul v roce 2008 George Irvin ve své knize Super Rich o růstu nerovnosti v USA a Velké Británii: „Důležitou podobností mezi Thatcherovou a Reaganem byl způsob, jakým byli oba schopni inkorporovat nové

voličstvo do politiky. Pokles průmyslové zaměstnanosti a institucionalizované dělnické solidarity spolu s růstem nové nižší střední třídy [...] pomohly podkopat poválečný konsenzus o sociálním blahobytu založený na dvou pilířích – státem financované sociální ochraně a keynesiánské plné zaměstnanosti. Zatímco jen několik prozíravých hlasů na levici rozpoznalo důležitost těchto změn, byla to pravice, kdo získal iniciativu v podchycení tohoto elektorátu na základě nového individualistického konsenzu zdůrazňujícího svobodu na tržních principech.“

I volební úspěchy Klausovy ODS v devadesátých letech, kdy ji vynesly k moci sociální vrstvy bílých límečků a začínajících podnikatelů, lze přirovnat k nástupu nové pravice v některých zemích Západu o desetiletí dříve.

Opožděná postkomunistická cesta

Této zkušenosti bylo komunistické Československo během sedmdesátých a osmdesátých let nejprve ušetřeno díky relativní izolaci trhů Rady vzájemné hospodářské pomoci a monopolu moci v rukou KSČ. Rozpad sovětského bloku a s ním i ekonomické spolupráce v jeho rámci však naši ekonomiku vystavil výše zmíněným procesům, jež během transformace udeřily s patřičnou razancí a v rychlejším tempu, než se odehrávaly na Západě během předchozích dekád. Proto také svádění úpadku významné části českého průmyslu na špatnou hospodářskou politiku porevolučních vlád není úplně spravedlivé.

Vzpomínání na toto období v českém prostředí má své zvláštnosti oproti Západu především proto, že dynamický posun k postindustriálnímu modelu se odehrál současně s postkomunistickou transformací, a proto je těžké od sebe oba procesy odlišit a oddělit. Tím je také vysvětlitelná nápadná nostalgie části české společnosti po období před rokem 1989 a smířlivé hodnocení pozdní komunistické diktatury.

Když sociologové Jiří Vinopal s Jiřím Šubrtem v roce 2013 zkoumali vývoj historického vědomí, ukázali, že počet těch, kteří celkem kladně hodnotí režim před rokem 1989, se pohybuje mezi jednou pětinou a jednou čtvrtinou populace. Je to nepochybně výrazný posun směrem k negativnějšímu vnímání. V devadesátých letech šlo totiž o celou třetinu

obyvatel ČR. (S ohledem na prosté počty je tedy zřejmé, že mezi nostalgií po pozdně socialistickém režimu a voličskou podporu KSČM nelze klást rovnítko.)

Potřebujeme zázrak. Ten, který stvoří lidé rozhodnutí změnit svět

Přečtěte si také

Výzkum stratifikace české společnosti z roku 2019, nazvaný Rozdělení svobodou, zase ukazuje, že hodnocení současného stavu (a potažmo dlouhodobého úspěchu transformačního procesu) zásadním způsobem ovlivňuje socio-ekonomická pozice jedinců. Převažujícím názorem veřejnosti sice bylo pozitivní hodnocení, že nejdeme úplně špatným směrem, i když jsme řadu šancí promarnili – avšak tento názor není sdílen rovnoměrně napříč populací. Pozitivní hodnocení převažovalo u zabezpečené střední třídy (65 %), nastupující kosmopolitní třídy (67 %) a třídy místních vazeb (54 %). Negativní vnímání mírně převažovalo u tradiční pracující třídy (kladně hodnotilo jen 48 %) a výrazněji u ohrožené třídy (45 %), respektive u strádající třídy (38 %).

Ti, kteří k nespokojenosti se současnou situací přidávají zároveň i kladné hodnocení režimu před rokem 1989, se obvykle shodují v důvodech. Vyzdvihují zejména jistotu bydlení, práce, služeb kolektivní spotřeby, jako jsou školky pro děti, větší bezpečnost nebo menší sociální rozdíly. Oceňují rovněž lepší kvalitu služeb, větší dodržování pravidel, což spojují zejména s povinností pracovat. Chválí i větší slušnost a soudržnost mezi lidmi (výzkum Jedna společnost – různé světy).

I když obyvatelům západních států zkušenost s postkomunistickou transformací chybí, jejich percepce přechodu k postindustriální společnosti akcelerované globalizací se velmi podobá obrazům z české kotliny. Pew Research Center uveřejnil v říjnu 2020 zajímavý výzkum názorů běžných Britů a Američanů, příznačně nazvaný Globalization Leaves Some Feeling „Left Behind“ or „Swept Up“, který se svou metodou podobal citovanému výzkumu Jedna společnost – různé světy. (Sběr dat proběhl v druhé polovině roku 2019, tedy ještě před propuknutím koronavirové krize.)

Ti, kteří byli kritičtí ke globalizaci, artikulovali svou nejistotu v podobných pojmech, jaké známe z ČR: ztráta finančních jistot, ztráta příležitostí zaměstnání, ztráta sociální solidarity. Za nejzajímavější z hlediska tohoto textu však můžeme považovat následující zjištění o široce sdíleném pocitu odcizení. Byť pochopitelně z rozdílných příčin, jak ti, kdo globalizaci spojují s pozitivními narativy, tak i jejich odpůrci zakoušejí intenzivní pocit fragmentarizace společnosti. Zatímco první cítí odcizení ve vztahu k národně-obranářsky smýšlejícím občanům, tito zase s neklidem sledují mizení svého „přirozeného světa“ ve víru rostoucí kulturní diverzity.

Ztracená sounáležitost

Výzkum Pew Research Center však zároveň ukázal principiální shodu v názoru na strukturální změnu bez ohledu na to, zda mluvčí inklinuje k postojům vítězů, či poražených v globalizaci. Výzkumníci v tomto směru konstatují: „Napříč cílovými skupinami se účastníci v USA a Velké Británii shodli na jedné věci: jejich komunity, země a jejich světy se mění. I když termín ‚globalizace‘ třeba ani nevyslovili, účastníci se shodli, že katalyzátorem změny byl stále více propojený svět, ve kterém se nadnárodní korporace, zahraniční obchod a mezinárodní organizace staly důležitými faktory formujícími místní a národní identity.“

Platilo-li by totéž i o české společnosti, není to vůbec málo, kdybychom byli schopni shodnout se alespoň na tom, co se děje. Uzavřeme-li však následně své myšlení v binární kategorii vítáč/xenofob, kosmopolita/nacionalista, neoliberal/neomarxista, boomer/genderista, omezíme si tím prostor pro hledání řešení problémů, které globalizaci s postindustrializací vyvolávají.

V sociálních vědách panuje shoda v názoru, že demokracie může fungovat jen za předpokladu existence vědomí společné sounáležitosti těch, kteří jsou zahrnuti do kategorie lid. Shoda v názorech není nutná. Nepochybně není ani žádoucí. Jednotlivé společenské skupiny však musí být schopny spolu vést dialog. To je možné jen tam, kde oponent je chápán jako názorový soupeř s odlišnými zájmy, a nikoli jako nepřítel. Se soupeřem se lze pokoušet o rozumný kompromis, nepřítel nezbývá, než eliminovat.

Výše uvedené binární pojmy snadno vytvářejí konstelaci přítel/nepřítel tam, kde by nutně nemusela vzniknout. S jejich nadužíváním se omezuje prostor pro dialog, který by posléze šlo transformovat do politického rozhodnutí, které by se dalo považovat za konsenzuální či kompromisní.

Hádek se bojíme, vyhýbáme se jim, a to je chyba. Jak spolu lépe nesouhlasit?

Přečtěte si také

Rád budu věřit optimistickému názoru výzkumníků projektu Jedna společnost – různé světy, že „utkvělá a stále opakovaná představa o polarizované společnosti je jedním z největších mýtů posledních let“. Je však vhodné vzít v potaz i jejich ostatní konstatování, a to především že za výše uvedenou schopností dialogu a následného „rozhodnutí stojí předpoklad, že žádná významná společenská skupina nemá dlouhodobě a soustavně pocit nespravedlnosti a že jednotlivá rozhodnutí nejsou vnímána jako samostatná bitevní pole“.

Svět je příliš barevný na to, aby se dal podřídil černobílému binárnímu pojmenování, které následně často evokuje hru s nulovým součtem – vítězství jedněch je prohrou druhých. Možná by pro začátek bohatě stačilo jen zkusit omezit v dialogu ono prvoplánové zkratkovité nálepkování, i kdybychom tak měli dělat jen na sociálních sítích.

Patrně tím kultivací demokratických procedur v České republice můžeme prospět více ne srdatým hájením své představy o dobru podle principu „pravdou, třeba i proti všem“. V čase kulminující volební kampaně však ani tento zdánlivě pro kohokoli nenáročný krůček může být nesnadným úkolem.

Dostávejte nové texty z víkendové přílohy každý pátek do vašeho emailu: přihlaste se k [odběru newsletteru Kontext N!](#)

Pokud máte připomínku nebo jste našli chybu, napište na editori@denikn.cz

